

Dierenliefde en onderwereld-pr^{*}

Janine Janssen & Emile Kolthoff

'Ik ben misschien een sentimentele zeikerd op dierengebied, maar als er één slag mensen is dat ik de strot zou willen doorbijten, dan is het wel het slag verdommelingen dat wreed is tegen dieren. Je leest elke week wel weer een verhaal over bijvoorbeeld zo'n stuk schorum, dat de keel van z'n hond heeft doorgesneeden en dat onschuldige beest daarna voor de trein heeft gegooid. Dat stuk vulliesbak heeft zegge en schrijven vijftig gulden boete van de politierechter gekregen. Dat zijn dingen die ik niet begrijp. Als ze mijn zin deden dan werden én de eigenaar van de hond én die rechter voor diezelfde rijdende trein gesmeten. Ja, die rechter nemen we in één moeite mee. Hoe durft zo'n man het in zijn kop te halen om een dierenmoordenaar twee geeltjes boete op te leggen, terwijl-ie dezelfde morgen een of andere schlemiel die een brood heeft gejat tot drie, vier maanden bajes veroordeelt!'

Inleiding

Bovenstaand citaat is in 1968 door Martin van Amerongen opgetekend uit de mond van Paul Anton Wilking, die beter bekend is onder zijn bijnaam 'Pistolen Paul' (1924-2005).¹ In zijn wonderlijke levensloop lopen feit en fictie enigszins door elkaar: naar eigen zeggen was hij een verzetsstrijder. Of dat ook echt zo was, is niet helemaal duidelijk. Het is wel bekend dat hij smokkelde en handelde in wapens, maar hoe groot zijn criminele wapenfeiten nu werkelijk waren, is nooit helemaal duidelijk geworden. Hij had er in ieder geval behoefte aan om zich als een flamboyante man van de wereld te presenteren, met een liefde voor reizen, luxe, wapens en vrouwen. En dieren, want een belangrijke pijler in zijn publieke imago was zijn inzet voor het dierenwelzijn: 'Ik wil niet beweren dat de Nederlandse justitie niet eerlijk te werk gaat, integendeel, maar over dierenmishandeling hebben ze in Nederland volslagen achterlijke opvattingen. Daarom heb ik

* Janine Janssen is hoofd onderzoek van het Landelijk Expertise Centrum Eer Gerelateerd Geweld (LEC EGG) van de Nationale Politie, lector Veiligheid in afhankelijkheidsrelaties aan Avans Hogeschool en tevens voorzitter van de redactie van PROCES. Prof. Emile Kolthoff is hoogleraar Criminologie aan de Open Universiteit en lector Ondermijning aan Avans Hogeschool.

1 A. van Amerongen, *De roerige wereld van Pistolen Paul. Tien monologen over: de smokkel, het zakenleven, het horecabedrijf, de penose, het gevangeniswezen, de wapenhandel, politiek en religie, de kunst van het reizen en trekken, de dierenwereld en het liefdeleven*, Amsterdam: De Bezige Bij 1968, p. 101. Ook na het overlijden van Pistolen Paul is zijn website online gebleven. Op die site staat dat hij in zijn nopjes was met de manier waarop Van Amerongen zijn wereldbeeld in deze tien dialogen wist te vervatten: 'In 1968 kwam er een boek over mij uit bij Uitgeverij De Bezige Bij. Martin van Amerongen heeft weken achtereen op zaterdagen bij mij thuis gezeten, om alles wat ik vertelde te noteren. Hij heeft het hele zaakje toen in tien monologen onderverdeeld en daar was ineens een mooi boekwerk met de titel *De roerige wereld van Pistolen Paul*. De cover vind ik nog steeds fantastisch.' Zie: <http://pistolenspaultje.nl/publi.html>.

laatst samen met een paar geklofte jongens besloten een soort strijdgroep op te richten, een Organisatie ter Bestrijding van Wreedheden Jegens het Dier. Dat wordt min of meer de Nederlandse uitgave van de KuKlux Klan, alleen keren wij ons natuurlijk niet tegen joden of negers, nee, we pakken alleen de dierenmishandelaars aan. (...) En als we Nederland van de dierenbeulen hebben bevrijd verleggen we ons werkterrein naar de zuidelijke landen, dan stichten we filialen van (...) in landen als Marokko, Frankrijk en Spanje, want de manier waarop ze dáár de dieren behandelen is ook met geen pen te beschrijven.² In het huidige tijdsgezicht zou deze stijl van formuleren ongetwijfeld op de nodige kritiek kunnen rekenen, maar de wilde verhalen over de onderwereld, de flamboyante stijl van vertellen én zijn inzet voor dieren bezorgden hem tijdens zijn leven een cultstatus. Met name zijn inzet voor dieren – in 2004 werd hij nog uitgeroepen tot dierenbeschermers van het jaar³ – hielp hem aan het imago van ‘knuffelcrimineel’.

Dit is geen uitzonderlijk verschijnsel. De criminologische literatuur leert namelijk dat criminelen belang hebben bij een positief beeld. Vooral de laatste tijd, nu er in relatie tot zware criminaliteit veel aandacht is voor ondermijning,⁴ wordt er ook aandacht besteed aan de vraag hoe criminelen zich naar buiten toe presenteren. Uit de literatuur zijn voorbeelden bekend die laten zien hoe delinquenten een wit voetje proberen te halen bij de lokale bevolking door bijvoorbeeld een ziekenhuis te openen of een voetbalveld aan te leggen. Opvallend is echter dat het zich presenteren als dierenliefhebber ook een buitengewoon krachtig middel is om een positief imago neer te zetten. In deze bijdrage onderzoeken wij nader hoe dit werkt. Eerst staan we kort stil bij de vraag hoe de associatie tussen criminaliteit en dierlijkheid of beestachtigheid in de criminologie gestalte heeft gekregen. Want aanvankelijk was de associatie tussen delinquentie en dieren nogal negatief. Vervolgens vragen wij ons af wat voor delinquenten het belang is van gunstige public relations (pr). Waarom is uitsluitend een beroep op gevoelens van angst niet effectief voor misdaadondernemers? Welk belang is er om een imago van beestachtigheid af te schudden? Hoe kan aandacht voor dierenwelzijn hierbij een rol spelen? Tot slot vragen wij ons af wat deze verkennende analyse ons leert.

Het beestachtige in de mens

Gevaarlijke associaties

Aandacht voor het dierlijke in de criminele medemens is voor criminologen niet nieuw. Hoe ziet die relatie tussen dierlijkheid en delinquentie er dan uit? In zijn onderzoek naar tatoeages bij delinquenten komt de godfather van deze wetenschap, Cesare Lombroso, onder andere tot het inzicht dat deze groep net als ‘wilden’ een lagere pijndrempel zou hebben. Wie het in de negentiende eeuw over ‘wilden’ had, had het praktisch over dieren. De delinquent was een atavisme dat

2 Van Amerongen 1968, p. 102-103.

3 <https://archief.amsterdam/inventarissen/overzicht/30099.nl.html>.

4 Zie over definitieproblemen van dit begrip: www.i-flipbook.nl/nl_nl/flipbook/1772-lectorale-rede-emile-kolthoff.html#38.

het evolutieproces van de moderne mens niet goed had kunnen bijbenen.⁵ Lombroso verkeerde in de veronderstelling dat hij had vastgesteld waarin misdadigers verschillen van niet-misdadigers en hij legde zijn theorie in 1876 vast in zijn *L'uomo delinquente*. In lijn met en geïnspireerd door de evolutieleer van Darwin begint hij zijn boek met een beschouwing over 'de misdaad onder de planten'. Vleesetende planten zouden volgens hem misdadigers zijn. Vervolgens richt hij zijn blik op de dierenwereld en benoemt overlevingsgedrag en bijvoorbeeld de strijd om een vrouwtjesdier tijdens de paartijd eveneens als crimineel gedrag. Uiteindelijk komt hij dan uit bij de primitieve mens, die van oorsprong volgens Lombroso een geboren misdadiger zou zijn. Crimineel gedrag bij de moderne mens verklaart Lombroso door een terugval in de evolutie, waardoor primitieve kenmerken weer de boventoon gaan voeren.⁶

Ook zijn er andersoortige associaties tussen dierlijkheid en delinquentie bekend. Gevaarlijk geachte mensen worden bijvoorbeeld met gevaarlijk geachte dieren geassocieerd. Zo werd bijvoorbeeld in de jaren tachtig van de vorige eeuw in veel Amerikaanse steden gesproken over een 'epidemie' van bijtincidenten waarbij pitbulls betrokken waren. Hoewel dierenartsen aangaven dat deze dieren onder bepaalde omstandigheden zeer gevaarlijk konden worden, was er geen statistisch bewijs om hun bloeddorstige reputatie te staven. Nader onderzoek liet zien dat de berichtgeving over agressief gedrag van pitbulls vaak geassocieerd werd met Afro-Amerikanen en latino's onder aan de sociale ladder.⁷ Verder zijn er voorbeelden bekend waarin mensen 'beestachtigheid' wordt verweten vanwege de manier waarop zij 'onschuldige dieren' behandelen. De 'beestachtige' natuur van bepaalde groepen mensen blijkt dan bijvoorbeeld uit het gebruik van als wreed bestemde slachtmethoden. Het gaat hier niet om serieuze en inhoudelijke commentaren op het doden van dieren, maar om 'kritiek' als instrument in een hetze om een hele bevolkingsgroep als mens te diskwalificeren.⁸ Hetzelfde mechanisme zien we in de tijd van nazi-Duitsland. De nazi's ontkenden het morele onderscheid tussen dieren en specifieke groepen mensen door hen als dieren te bekijken. Op die manier waren bepaalde groepen mensen (in dit geval joden) minderwaardig aan andere groepen en zelfs aan dieren en was dit een vrijbrief om hen te vervolgen.⁹ Dit mechanisme is later uitvoerig geanalyseerd door Zimbardo. Op basis van zijn eigen bevindingen bij het Stanford prison-experiment,¹⁰ het onderzoek van Browning naar het begin van de Holocaust in Polen¹¹ en zijn eigen

5 J. Janssen, www.nemokennislink.nl/publicaties/enge-mensen-enge-dieren/.

6 E. Kolthoff, *Basisboek criminologie*, Den Haag: Boom Criminologie 2016, p. 24.

7 Idem voetnoot 6.

8 J. Janssen, 'On the Relationship between Animal Victimization and Stigmatization of Ethnic Groups: the Case of Ritual Slaughter', in: T. Spapens, R. White & M. Kluin (red.), *Environmental Crime and its Victims. Perspectives within Green Criminology*, Burlington: Ashgate 2014, p. 205-217.

9 A. Arluke & B. Sax, 'Understanding Nazi Animal Protection and the Holocaust', *Anthrozoös* 1992, 1, p. 6-31.

10 P.G. Zimbardo, C. Maslach, & C. Haney, 'Reflections on the Stanford prison experiment: Genesis, transformations, consequences', in: T. Blass (red.), *Obedience to authority: Current perspectives on the Milgram paradigm*, Mahwah, NJ: Lawrence ErlbaumAssociates 2000, p. 193-238.

11 C.R. Browning, *Ordinary men: Reserve police battalion 101 and the final solution in Poland*, New York, NY: Harper Collins 1992.

bemoeienis met de excessen in de Abu Ghraib-gevangenis in Irak, schetst Zimbardo in zijn analyse een serie van dynamisch psychologische processen die ervoor kunnen zorgen dat normale mensen overgaan tot onmenselijk gedrag.¹² De belangrijkste van deze processen zijn ‘dehumanization’ (ontmenselijking), gehoorzaamheid aan autoriteit, passiviteit bij confrontaties met bedreigingen, zelfrechtvaardiging en rationalisatie. Zimbardo omschrijft als de kern van het kwaad het proces van ontmenselijking waarmee bepaalde individuen of groepen van individuen worden voorgesteld als minderwaardig ten opzichte van degenen die het label aanbrengen. Vooroordelen leiden tot negatieve stereotypen in beeld of taal, met als doel de slachtoffers van deze enge visie te vernederen en te degraderen tot inferieur. Een manier om minderwaardigheid te benadrukken is door vergelijkingen te maken met dieren.

De ‘cruelty link’

Algemeen wordt aangenomen dat het goed is voor kinderen om op te groeien met dieren. Dat hen dat verantwoordelijkheidsgevoel en respect voor andere levende wezens oplevert.¹³ Tussen mensen en dieren kan het echter ook goed misgaan. Het thema waarnaar in het veld van de studie van mens-dierrelaties het meeste onderzoek wordt gedaan, is dat van de zogeheten ‘cruelty link’. Hier worden twee relaties onderscheiden. Aan de ene kant wordt op het terrein van huiselijk geweld verondersteld dat verschillende vormen van geweld bij elkaar komen. Niet alleen partners en kinderen krijgen klappen, maar ook huisdieren lopen de nodige risico’s. Achterliggende gedachte is dat alertheid op geweld tegen huisdieren huiselijk geweld aan het licht kan brengen. Aan de andere kant is de gedachte populair dat mensen die op jonge leeftijd andere dieren mishandelen, kans lopen zich in een latere fase van hun leven te ontpoppen als zware geweldpleger¹⁴ of zelfs als een seriemoordenaar.¹⁵ Hoewel over het verband tussen dierenmishandeling en gewelddadige criminaliteit nog volop debat gaande is,¹⁶ besteden wij hier verder geen aandacht meer aan deze relatie tussen dieren en geweldscriminaliteit.

- 12 P. Zimbardo, *The Lucifer effect. How good people turn evil*, New York, NY: Random House 2007.
- 13 In de literatuur wordt er echter ook voor gewaarschuwd deze band niet al te zeer te romantiseren: een dier is een slecht substituut voor een ouder of een menselijke vriend en kan de affectie voor het dier het beeld op de werkelijkheid vertroebelen, waardoor dierlijke en menselijke eigenschappen verward worden. En dan is het ook nog maar de vraag of (huis)dieren zo veel plezier hebben van de band met mensen. Zie: C. Danten, *Slaves of Our Affection: The Myth of the Happy Pet*, Charleston SC: Createspace Independent Publishing Platform 2015.
- 14 Zie bijv.: P. Wilson & G. Norris., ‘Relationship between criminal behaviour and mental illness in young adults: conduct disorder, cruelty to animals and young adult serious violence’, in: *Humanities & Social Sciences papers*, Bond University: ePublications@bond 2003, https://epublications.bond.edu.au/hss_pubs/30/.
- 15 J. Janssen, ‘De “cruelty link” nader bekeken. Een kritische blik op onderzoek naar de relatie tussen (huiselijk) geweld tegen mensen en dieren’, *Tijdschrift voor Veiligheid en Veiligheidszorg* 2005, 4, p. 21-31; J. Janssen, ‘Geweld tegen mensen en dieren. Denken over correlatie, causatie en de angst voor valse positieven’, *PROCES* 2012, 3, p. 156-166.
- 16 Zie voor een overzicht van de methodologische problemen bij de cruelty link: Janssen 2012.

Behoeftte aan een positief imago: de inzet van dieren voor onderwereld-pr

Pr voor het bedrijf

We willen hier niet in de valkuil stappen die het reilen en zeilen van de onderwereld als een strikt rationele onderneming beschrijft die alleen aan de logica van de markt gehoorzaamt.¹⁷ Er zijn uiteraard wel parallellen met het leiden van een commerciële onderneming, waarbij reclame en andere pr-uitingen in de buitenwereld een belangrijke rol spelen. Misdaadjournalist Bart Middelburg spreekt in dit geval van onderwereld-pr, die hij als volgt definieert: '(...) als misdaadondernemers journalisten zodanig manipuleren dat sommige publicaties worden voorkomen of ontmoedigd, en andere publicaties juist worden bevorderd of geregisseerd. Bij het voorkomen en ontmoedigen van publicaties is het oogmerk zo min mogelijk ongewenste, voor de bedrijfsvoering, schadelijke aandacht te trekken van het grote publiek, het opsporingsapparaat, zakelijke connecties in de legale economie of concurrenten in de onderwereld; bij het bevorderen of regisseren van publicaties wordt getracht de schadelijke effecten van dergelijke ongewenste aandacht te neutraliseren.'¹⁸ Met deze pr trachten misdaadondernemers volgens Middelburg het beeld te vestigen en te handhaven dat zij goed zijn 'voor hun oude moeder en voor hun huisdieren, wat ze trouwens meestal ook zijn'.¹⁹ Ter illustratie schetst hij de casus Minu. In 1993 werd Mario Milano, een kopstuk van de maffia, bij verstek veroordeeld tot een gevangenisstraf van acht jaar. Milano was op dat moment naar Canada uitgeweken. Maar zijn advocaat liet in 1997 aan justitie weten dat de door heimwee verscheurde maffiabaas bereid was zich over te geven en op Sicilië zijn straf uit te zitten. Er waren echter twee voorwaarden: hij wilde gedetineerd worden in een gevangenis in het hem vertrouwde Agrigento en zijn kat, de pers Minu, zou bij hem in zijn cel mogen blijven. Hij gaf zich over, maar Minu mocht zich van de autoriteiten niet bij hem voegen omdat justitie een onbeheersbare precedentwerking vreesde.²⁰

17 In zijn unieke studie naar de rol van geweld bij criminele afrekeningen waarschuwt Van de Port voor dit al te strakke hanteren van dit economische model en vraagt hij ook aandacht voor meer emotionele motieven zoals een behoefte aan eer of een zucht naar wraak. Zie: M. van de Port, *Geliquideerd. Criminele afrekeningen in Nederland*, Amsterdam: Meulenhoff bv 2001.

18 B. Middelburg, *Onderwereld-p.r. Hoe de misdaad de media manipuleert*, Amsterdam: Pandora 2005, p. 22-23.

19 Middelburg 2005, p. 23.

20 Middelburg 2005.

Ook in meer recent²¹ criminologisch onderzoek naar georganiseerde misdaad wordt gewezen op het belang van een goede pers.²² Een belangrijke strategie die criminelen hanteren om hun imago te verbeteren is die van het zogenaamde criminele weldoenerschap. Uit een recent afgerond onderzoek blijkt dat één op de drie gemeenten kampt met criminele weldoeners: criminelen die hun illegaal verkregen vermogen gebruiken om door middel van liefdadigheid een respectabele positie te verwerven in de gemeenschap. Een voorbeeld is de Brabantse wietcrimineel Humphrey D., die in Esbeek een grote manege kocht en uitgebreid verbouwde, waarna zijn vrouw in de lokale pers liet weten dat gehandicapte kinderen gratis paard mochten komen rijden, terwijl het echtpaar ook sponsor was van het Ronald McDonaldhuis.²³ In een ander voorbeeld ging het om een witwasonderzoek waarin de hoofdverdachte ook een stichting had die zich richtte op het welzijn van dieren.²⁴ Daarnaast komen in het onderzoek allerlei rechtspersonen naar voren waarvan niet erg duidelijk is wat ze precies doen, maar waarbij uit de naam kan worden afgeleid dat het kan gaan om zaken als gezondheid, babyverzorging, milieu, dieren, ouderen, werkplaatsen, het aanpakken van zinloos geweld, enzovoort.²⁵

Psychologische behoeften

In de onderwereld draait het niet alleen om zakelijke principes. Delinquenten hebben ook psychologische behoeften. Wie kracht uit wil stralen kan zich bijvoorbeeld omringen met dieren die ook een dergelijke uitstraling hebben. Hiervoor is betoogd dat we op moeten passen met het associëren van gevaarlijk gevonden mensen met dito dieren, maar veel onderzoek naar de sociale betekenis van met name huisdieren laat ook iets van de andere kant zien: velen zien huisdieren toch ook als een soort 'accessoire', een 'lifestyle item': grote honden stralen kracht uit, zeldzame dieren laten zien dat iemand niet onbemiddeld is.²⁶ Naast het bewust gebruikmaken van dieren voor pr-doeleinden achten wij het ook zeer wel denkbaar dat dieren in bepaalde gevallen dienen als hulpmiddel bij de toepassing van

- 21 Aangezien we eerder al over nazi-Duitsland spraken, willen we de lezers toch ook nog het volgende historische voorbeeld niet onthouden: er is vaak gedacht dat de nazi's aandacht besteedden aan dierenbescherming en -welzijn in het kader van een goede representatie, maar de beweegredenen daarvoor waren veeleer ideologisch. Ondanks de vele dierenbeschermingswetten die in de naziperiode in Duitsland werden aangenomen, bleek uit latere analyses bijvoorbeeld niet dat in nazi-Duitsland minder vivisectie voorkwam als in dezelfde periode in Engeland. Zie: A.M. Beck, 'Animals in the Third Reich: Pets, Scapegoats, and the Holocaust', *Contemporary Sociology* 2002; U. Fritzsche, 'Nazis and Animal Protection', *Anthrozoös* 1992, 4, p. 218-221; Arluke & Sax 1992.
- 22 E. Kolthoff & S. Khonraad, 'Ondermijnende aspecten van georganiseerde criminaliteit en de rol van de bovenwereld', *Tijdschrift voor Criminologie* 2016, 2, p. 76-90.
- 23 M. Bruinsma, R. Ceulen & T. Spapens, *Ondermijning door criminele 'weldoeners'*, Apeldoorn: Politie en Wetenschap 2018.
- 24 Idem, p. 19.
- 25 Idem, p. 34.
- 26 J. Janssen, 'Bij de beesten af. Huisdieren van en voor gedetineerden', *PROCES* 2000, 11/12, p. 186-191.

neutralisatietechnieken, zoals beschreven door Sykes en Matza.²⁷ Deze technieken omvatten het ontkennen van verantwoordelijkheid, het ontkennen van de aangerichte schade of het aangerichte leed, ontkenning (of beter 'miskenning') van het slachtoffer, en een beroep doen op loyaliteit ('ik beschermde alleen maar mijn familie'). Om het (vermeende) zelfbeeld van respectabele burger of lid van de maatschappij in stand te houden moeten zij hun gedrag naar zichzelf en naar anderen toe rechtvaardigen en daar kunnen dieren bij behulpzaam zijn. 'Iemand die zo goed voor zijn dieren is, kan geen slecht mens zijn.'

De neutralisatietechnieken van Sykes en Matza tonen veel overeenkomst met de uit de psychologie bekende theorie van cognitieve dissonantiereductie van Festinger.²⁸ Deze theorie richt zich op de cognitieve elementen van de persoon, dat wil zeggen alle kennis, meningen en verwachtingen over de persoon zelf en diens omgeving. Dissonantie treedt op als een cognitie strijdig is met een andere cognitie (bijvoorbeeld het plegen van gedrag dat strijdig is met een conventionele waarde). Dissonantie is onaangenaam en veroorzaakt spanning. Om deze spanning te reduceren zal de persoon technieken toepassen vergelijkbaar met de eerdergenoemde neutralisatietechnieken, maar nu voor zichzelf, en ook daarbij kunnen dieren weer behulpzaam zijn, bewust of onbewust. Zo lijkt het dat de in het begin van dit artikel al genoemde Pistolen Paultje dieren vooral heeft ingezet om te laten zien dat hij toch eigenlijk best wel een goeie jongen is. Het is niet uitgesloten dat dit ook iets is dat bij criminele weldoeners een factor van invloed is.

Slot

Bij pr moeten we ons altijd afvragen wat we nou werkelijk van die reclameverhalen moeten geloven. Bij alertheid op onderwereld-pr moeten we voortdurend twee vragen stellen: welk beeld probeert de delinquent op ons over te brengen en welk doel dient dat? In tijden waarin we ook geteisterd worden door *fake news* is dat geen slecht advies. Wat betreft de inzet van dieren in dit soort verhalen moeten we ons nog iets anders afvragen: hoe diep zit die liefde nou echt? Betreft het vooral *window dressing* of schiet iemand zelfs zo door in de liefde voor andere soorten dat hij zelfs voor eigen rechter dreigt te gaan spelen? Het citaat aan het begin van dit artikel laat wat dat betreft weinig aan duidelijkheid te wensen over. Met zulke vrienden lijken dieren geen vijanden meer nodig te hebben. Want in al die verhalen waarin zij onder regie van delinquenten een hoofdrol krijgen toebedeeld, gaat het uiteindelijk niet om hen, maar om belangen van de bedenker van de pr.

27 G.M. Sykes & D. Matza, 'Techniques of neutralization. A theory of delinquency', *American Journal of Sociology* 1957, 22, p. 664-670.

28 L. Festinger, *A theory of cognitive dissonance*, Stanford, CA: Stanford University Press 1957.